

Stadswandeling

Heerenveen

(versie juni 2011)

PW.

Heerenveen, een jonge gemeente met een oude geschiedenis!

Heerenveen is de oudste hoogveenkolonie van Nederland. Al in 1551 is de plaats Heerenveen ontstaan. Toen waren er enkele "Heeren" (Van Dekema, Van Cuyck en Foeys), die geld wilden verdienen en daarom besloten "veen" voor zich te laten afgraven en daarvan turf te maken. Voor de aan- en afvoer van de turf werden de Schoterlandse Compagnonsvaart en de Heerenstoot gegraven. Dat vaarwater werd gekruist door de verbinding Zwolle-Leeuwarden. Op die kruising ontstond de nederzetting Heerenveen. Deze nederzetting breidde zich uit en ontwikkelde zich in de 19e eeuw tot een plaats met veel patriciërs, deftige burgers en middenstand: "Het Friese Haagje". Er was echter één probleem, dat de groei en de ontwikkeling van Heerenveen in de weg stond: de plaats lag op de grens van drie gemeenten. Meer dan een eeuw is er gedokterd aan een oplossing. Dat duurde uiteindelijk tot 1 juli 1934. Toen werden de gemeenten Aengwirden en Schoterland met een klein stukje van Haskerland samengevoegd tot één gemeente Heerenveen, met als hoofdplaats....Heerenveen.

duur van de wandeling: ± 2 uur.

duur van de wandeling t/m punt 15: ± 1 uur.

Crackstate

Routebeschrijving

1 Vanuit het VVV-kantoor gaat u rechtsaf (Gemeenteplein) om het gebouw van de Heerenveense School heen. Dit vroegere schoolgebouw voor voortgezet onderwijs (1907) ontkwam aan de slopershamer en biedt momenteel huisvesting aan het Museum Willem van Haren, het Domela Nieuwenhuis-museum en het Creativiteitscentrum Ateliers Majeur. Sinds april 2002 is ook het VVV-ANWB kantoor in het gebouw ondergebracht.

2 U gaat rechtdoor tot aan het water (de Kolk) en slaat daar rechtsaf (Van Harenspad). Het hoekpand dateert van 1870. Het werd gebouwd als postkantoor. Van 1914 tot 1992 was het "ontvangkantoor" van de Belastingdienst. Het statige pand nummer 48 kreeg vermoedelijk rond 1890 zijn huidige vorm en was jarenlang huissartsenwoning en -praktijk. Het pand Van Harenspad nummer 50, het "Van Helomahuis", dateert van 1721. Hier woonde in de 18^e eeuw de rijke vervenersfamilie Van Heloma. In de jaren '70 kwam het in gemeentelijk bezit en in 1982 werd het gebouw de eerste vestiging van het Museum Willem van Haren, waarvan het nu nog deel uitmaakt. "De Kolk" was vroeger een waterkerende sluis aan het begin van de Schoterlandse Compagnonsvaart, waardoor vanaf ± 1560 gedurende eeuwen duizenden turfschepen en pramen zijn gepasseerd.

3 U steekt de kruising recht over naar de Nieuwburen. Het water links is de Schoterlandse Compagnonsvaart, een veenkanaal, dat vanaf hier ± 25 km. in oostelijke richting liep. (± 3 km. hiervan, direct buiten de kom van Heerenveen, is helaas gedempt). Het diende voor de afvoer van turf uit Zuidoost-Friesland. In het herenhuis Nieuwburen 12 (1806) woonde in de 19^e eeuw notaris Kool van Heerens, tevens grietijsecretaris van Schoterland, en een invloedrijk man in de regio. Het pand nummer 16 heeft een fraaie Jugendstil-gevel en -entree. Aan de overzijde van het kanaal ligt de Heideburen. Achter de hoge gevel van Heideburen 71 vergaderde vroeger de Vrijmetselaarsloge "Ken u Zelfen". Binnen bleef de "tempelzaal" intact.

Op deze plaats kunt u kiezen: u vervolgt de route met punt 4a, óf u gaat verder met punt 4b De wandeling volgens 4b duurt ± 10 minuten langer.

4a U keert nu terug naar de overkluizing van het water (stenen brug). Hierin is aan de oostzijde een steen ("1560"), die herinnert aan de bouw van de

sluiskolk. U gaat naar de overzijde van de brug en hier direct links (Lindegracht).

4b Aan het eind van de Nieuwburen gaat u links en u keert aan de andere zijde van het water terug (Heideburen). U passeert "Huize Voormeer" met bijbehorend tuinmanshuis. Het oorspronkelijke pand werd rond 1650 gebouwd, mogelijk voor Jacques van Oenema. Het is in 1753 gesloopt en vervangen door het huidige pand, dat in 1846 van een nieuwe voorgevel werd voorzien. Het is rijksmonument. Verder lopend hebt u zicht op aardige oude huizen, zowel aan Nieuwburen als aan Heideburen. In de overkluizing van het water (stenen brug) is aan de oostzijde een steen ("1560") ingemetseld, die herinnert aan de bouw van de sluis. Bij de kruising steekt u recht over (Lindegracht).

5 U gaat de 1^e zijstraat rechts in (Vermaningsteeg). Na ongeveer 50 m. staat links de Doopsgezinde Vermaning. Deze zogenaamde schuilkerk is in 1762 gesticht. In 1812 werd het interieur veranderd. De ingangspartij uit 1838 wordt gesierd door twee wapenstenen (de kerk is te bezichtigen na afspraak, inlichtingen bij VVV).

6 U loopt terug en komt weer op de Lindegracht. Hier gaat u rechts. De gevels boven sommige winkels zijn het bekijken waard. Ook hebt u hier een mooi kijkje op "Oenemastate" (± 1640), nu restaurant. Het gebied achter de Lindegracht is het oudste deel van Heerenveen. Diverse stegen, met daaraan woningen, verbonden de Lindegracht met de Kerkstraat daarachter, waaraan in 1633 de eerste kerk van "de vleeke Heerenveen" werd gebouwd. De historische bebouwing is vrijwel geheel gesloopt. Over de Lindegracht reed tot 1929 de stoomtram in de richting Gorredijk, Drachten, Groningen. Langs de waterkant stonden lindebomen.

7 Aan het einde van de Lindegracht bereikt u weer een overkluizing. Hier lag vroeger de Hoofdbrug over de vaart in de verbindingsweg Zwolle-Leeuwarden v.v. Onder de brug waren sluisdeuren aangebracht. Met het beeld van mr. Willem Duisenberg (mister Euro), hier geboren en getogen, eert Heerenveen deze eerste president van de ECB.

8 U gaat nu rechts (Vleesmarkt). De bebouwing links komt al voor op een kaart uit 1634. In het pand op de hoek Vleesmarkt /Achter de Kerk was tot 1749 een bakkerij gevestigd. Later was het achtereenvolgens een logement, een café ("De Drie Gemeenten"), na 1918 een bibliotheek met leeszaal (zie gevelschrift), en een oudheid-kamer (1967). In 1982 verhuisde de inventaris hiervan naar Museum Willem van Haren.

De gemeente Heerenveen is in 1934 ontstaan uit de gemeenten Schoterland, Aengwirden en Haskerland. De gemeentegrenzen liepen destijds dwars door de plaats heen. Daar is nog een aardige anecdoten aan verbonden: in de oude gemeente Schoterland mochten rond 1930 tijdens de kermis de café's 's avonds laat niet open zijn. Geen probleem echter voor de kermisgangers ..... ze gingen wel in de gemeente Aengwirden of Haskerland naar de kroeg! In het plaveisel op de grens van Vleesmarkt en Oude Koemarkt vindt u de gemeentewapens van Aengwirden en Schoterland, en, gemarkeerd door blauwe steentjes, de oude grens tussen deze gemeenten.

9 U loopt vervolgens rechtdoor over de Oude Koemarkt. Aan het eind staat rechts restaurant "Paul Kruger" (geopend 31-01-1901), genoemd naar de Zuidafrikaanse leider in de "Boerenoorlog". De wandschilderingen met taferelen uit die oorlog zijn in de 2^e Wereldoorlog door de Duitsers vernield, maar gedeeltelijk gerestaureerd. Tegenover u ziet u "Crackstate", gesticht als "Crack-zathe" (ca. 1599) door de grietman van Aengwirden: Hypolitus Crack. In concurrentie met de grietman van Schoterland (bewoner van Oenemastate), liet grietman Johannes Crack in 1648/1649 de state afbreken en op dezelfde plaats groter herbouwen met een imposante voorbouw en klokkenkoepel. Zijn beeltenis en die van zijn vrouw Ansk ziet u in ronde nissen in de gevel. Binnen is nog bewaard gebleven een fraai gedecoreerde zaal in Renaissance-stijl, die tegenwoordig dienst doet als trouwzaal. In een bovenlicht van de gang zijn de wapens van Van Dekema, Van Cuyck en Foeys (zie: inleiding stadswandeling) aangebracht. De toegangsbrug dateert uit 1775. Het hek met pijlers is waarschijnlijk in 1819 van elders naar hier overgebracht. Na een verbouwing in 1833 werd de state de zetel van arrondissementsrechtbank en kantongerecht. De aangebouwde gevangenis was tijdens de Tweede Wereldoorlog een beruchte gevangenis van de bezetter, en is inmiddels afgebroken. De gemeente verkreeg het gebouw in 1949, waarna het in 1952 is verbouwd tot gemeentehuis. De nieuwbouw erachter dateert van 1995. Op deze plaats stond voordien de Heerenveense Schouwburg met 800 zitplaatsen.

10 Nu gaat u via de Crackstraat, langs het parkeerterrein van Crackstate, naar de kruising met de K.R. Poststraat. Hier steekt u over naar de Van Maasdijkstraat. Deze straat is genoemd naar Clément van Maasdijk, die op 31 juli 1910 met zijn tweedekker opsteeg van IJsbaan Thialf aan de Thialfweg in Heerenveen voor de eerste officiële vliegemonstratie van

een Nederlander boven vaderlandse bodem. Hij zette daarbij ook een nieuw record neer: hij bleef 27 minuten en 59 seconden in de lucht.

Van Maasdijk verongelukte een paar weken daarna bij een proefvlucht bij Arnhem op 27 augustus. (Aan het eind van de straat staat een monument voor deze bekende aviateur.)

11 U kiest de 2^e straat links (Tjepkemastraat). Hier staat de korenmolen “Welgelegen” uit 1849. Omstreeks 1900 telde Heerenveen nog 14 windmolens. Daarvan is alleen deze nog over. Het hoogste punt is ongeveer 33 meter. Vanaf 1872 was de molen in het bezit van de familie Tjepkema. Vandaar, dat deze monnikmolen met stelling ook wel “Tjepkema’s molen” wordt genoemd. In 1923 werd de molen eigendom van de gemeente Aengwirden en in 1990 werd hij gerestaureerd (op zaterdag geopend van 09.30-13.00 uur).

12 Wanneer u nu de Tjepkemastraat verder uitloopt, rechtsaf de Woltmanstraat in gaat, komt u tegenover de Stationsbrug uit op de Fok. Het vaarwater hier heet de “Heerenloot”. Het was tot in de 19^e eeuw eigendom van de Schoterlandse Veencompagnie. Via dit kanaal werd de turf afgevoerd richting Akkrum en vandaar richting Zuiderzee. Beurtschepen en zelfs zeeschepen meerden hier in vroeger tijden af. Aan de overkant waren scheepswerven. Die overkant, de Herenwal, behoorde tot 1934 tot de gemeente Haskerland. Het water was de grens. De Stationsbrug voor fietsers en voetgangers heette vroeger Trambrug. De stoomtram reed tot 1929 over deze brug, via de Stationsstraat op het vroegere N.S.-station aan. Het hoge gebouw op de hoek Fok/Woltmanstraat is “Het Pakhuis”. Het behoorde in 1915 tot de lijnoliefabriek van de Fa. Woltman. Toen de fabriek in 1937 werd gesloopt, bleef het pakhuis staan. Het deed hierna lange tijd dienst als kaaspakhuis.

13 U gaat nu links, langs zorgcentrum “Mariënbosch”, richting de volgende brug. Deze brug heet nu Trambrug, omdat van 1929 tot 1947 de stoomtram hier het water kruiste. U steekt de kruising recht over, loopt door over de Fok en u neemt dan de 1^e straat links (Crackstraat). Rechts staat hier de R.K.-kerk. Deze neo-gothische kerk is gebouwd in 1932/1933 en bezit een mooi interieur. Het gerestaureerde orgel (Adema-orgel) is afkomstig uit de vroegere R.K.-kerk aan het Gemeenteplein. (Voor bezichtiging kunt u informeren bij Crackstraat 13.)

14 U loopt weer terug en gaat linksaf. Aan uw linkerhand staat het Posthuis Theater. Het “Posthuis” is zo’n 300 jaar oud. Zeker tweemaal is het afgebroken en op dezelfde plaats weer opgebouwd. Eertijds had de postdienst bij de herberg haar station, waar de paarden van de postkoets gewisseld werden. In 1966 werd het “Posthuis” eigendom van de gemeente Heerenveen. Na een verbouwing in 1982/1983 werd het gebouw in gebruik genomen als theater. Door z’n intieme karakter is het zeer in trek voor try-outs.

Tegenover het Posthuis Theater heeft vroeger een kerk gestaan. In 1637 liet de grietman van Schoterland, Amelius van Oenema, uit eigen middelen een kerk bouwen. Dat deed hij, omdat hij en de grietman van Aengwirden het niet eens konden worden over de benoeming van een nieuwe predikant. Toen de kerkenraad ten einde raad was en op eigen houtje een dominee benoemde, was Van Oenema de hele situatie zat en bouwde zelf maar een kerk, nog precies binnen de grens van zijn eigen grietenij Schoterland. Deze Kruiskerk is in 1859 verbouwd; óók werd er toen een nieuwe toren bij gebouwd. De kerktoren werd in 1964 afgebroken, het kerkgebouw volgde in 1969. Op het terrein tegenover het Posthuis Theater kunt u in het Kruiskerkmonument nog enkele grafzerken zien, afkomstig uit de kerk. Het meest opvallend is die van Martinus van Scheltinga (1666-1742) en Wiskien van Scheltinga (1681-1760). Op hun grafsteen staat: “Syn hier Beide by gezet en Hebben Gewilt dat Haare Lighaamen Nooyt worden Geroert”.

Van de grafstenen is in de meeste gevallen het familiewapen “afgeslagen”. Dit is gebeurd, nadat in 1795, de Franse tijd, de patriotten de Franse troepen met gejuich binnenhaalden. De burgers verzetten zich in die tijd sterk tegen de adel, en om hun grieven duidelijk te laten blijken, werden o.a. de familiewapens van diverse objecten verwijderd, zo ook van de grafstenen. Eveneens moesten in die tijd de wapens van Van Heloma, Van Sminia en Grovestins (die zich in de kerk bevonden) in veiligheid worden gebracht. Na de afbraak van de kerk in 1969, hebben deze wapens een plaats gekregen in Museum Willem van Haren. U kunt ze daar nog steeds bewonderen.

Aan de overkant van het water ziet u op de hoek van het Breedpad, links van de brug, het 17^e eeuwse statige “Grootte Huys”. Later werd het naar de bewoners ook wel “Tuymelaarshuis” en “van Helomahuis” genoemd. Het huis met “tentdak” kreeg begin 19^e eeuw z’n huidige voorgevel en het staat op de Rijksmonumentenlijst. In de keuken van dit pand bevindt zich een gerestaureerd tegeltableau (18^e eeuws) vervaardigd door Tichelaars Aardewerkfabriek te Makkum.

15 U vervolgt uw weg via Achter de Kerk (let u hier weer even op de in het wegdek aangegeven vroegere gemeentegrens!) en slaat aan het eind rechtsaf (Vleesmarkt). U loopt over de overkluizing (vroeger Hoofdbrug) en gaat dan linksaf (Van Harenspad). Na ± 100 m. komt u bij het Gemeenteplein. Hier ziet u weer “Oenemastate”. Vermoedelijk stond op deze plaats het oudste huis van Heerenveen. In 1586 werd op deze plaats “Moerborch” (= veenburcht) gebouwd. Dat was toen bezit van de heren Van Cuyck en Foeyts. Op dezelfde plek werd vermoedelijk omstreeks 1640 “Oenemastate” gebouwd op last van de toenmalige grietman van Schoterland: Amelius van Oenema. Later werd het bewoond door de familie Sirtema van Grovestins, waardoor de naam van het huis werd veranderd in “Grovestins”. In 1876 werd het huis verbouwd: het linker gedeelte werd bijgebouwd (licht kleurverschil). Tevens is toen de hele gevel aangepast. In 1828 werd het gebouw eigendom van de lokale overheid: het werd het “grietenij-huis” (later gemeentehuis) van Schoterland. Sinds 1934 wordt de gevel gesierd door het wapen van Heerenveen. Toen werd het n.l. gemeentehuis van de nieuw-geformeerde gemeente Heerenveen. Meer recent fungeerde het gebouw nog als belastingkantoor en tegenwoordig is het een horeca-gelegenheid onder de naam “de Heerenkamer”

Als u hier even pauzeert kunt u vragen, of u de plafondschildering in de zgn. “Plafondzaal” mag bezichtigen.

In 1663 werd door de schilder Matthias van Pelckum een plafondschildering aangebracht. Deze schildering omvat o.a. de alliantie-wapens van de Van Harens en de Oenema’s en is waarschijnlijk ter gelegenheid van de koperen bruiloft van Ernst Willem van Haren en Catharina Douma van Oenema gemaakt. (in het monogram, dat zich op het plafond bevindt, staan de letters H en O, waaromheen de letters C en E).

Aan de westzijde van “Oenemastate” staat het tweedimensionale beeld van Fedde Schurer (1898-1968) Fries dichter en “strider” voor de gelijkstelling van de Friese taal. Het beeld is gemaakt door Gius Hellegers.

16 U vervolgt de route en loopt rechts van “Oenemastate” over het Gemeenteplein, rechtdoor door de winkelstraat (Sieversstraat), rechtdoor langs een groot parkeerterrein (Burg. Kuperusplein). Op de kruising met de Koornbeursweg gaat u linksaf tot aan de mini-rotonde. Daar gaat u rechtsaf (Europalaan).

17 Als middenberm ligt in de Europalaan de ecologische tuin, aangelegd naar de ideeën van de Heerenveense tuinarchitect Louis Le Roy. De tuin maakt een verwaarloosde indruk (pad alleen bij droog weer begaanbaar). Op het kruispunt, waar de Europalaan overgaat in de Kennedylaan, verlaat u de tuin en gaat u rechtsaf de Jan Mankeslaan in.

18 U loopt door tot aan de kruising met de Burgemeester Falkenaweg (een brede straat met parallelwegen). U slaat rechtsaf, maar kiest de linker parallelweg. Links ziet u op een ruim terrein “Nieuw Friesburg”, gebouwd rond 1872 door de gepensioneerde burgemeester van Ooststellingwerf Jhr.G.W.F. Lycklama à Nijeholt. “Nieuw Friesburg” stond voorheen in de plaats Oldeberkoop en werd daar door de jonkheer bewoond. Hij heeft het geheel in dezelfde vorm steen voor steen laten overplaatsen (een bewijs, dat in die tijd het arbeidsloon lager was dan de kosten voor bouwmaterialen). In 1893 kreeg het gebouw een nieuw front en een nieuwe bestemming, nl. Burgerlijk Armenhuis. Ongeveer 100 m. verder staat links “Huize Honk”. Het pand draagt deze naam sinds ongeveer 1930. Het is de vroegere tuinmanswoning van “Nieuw Friesburg”, die aan de noordrand van het terrein stond. Weer iets verder staat het kerkgebouw van de PKN, de “Kruiskerk” (1921). Bijzonder is, dat deze kerk geheel uit beton is opgetrokken. Destijds een noviteit.

19 Bij de mini-rotonde steekt u de Koornbeursweg over en gaat u rechtdoor het voetgangersgebied in (Dracht). De winkelstraat was vroeger hoofdverkeersader door Heerenveen in de verbinding Zwolle-Leeuwarden v.v. Als u, verder doorlopend, af en toe naar boven kijkt, ziet u nog diverse oude gevels (b.v. huisnr. 92, 78, 76). In het pand Dracht 142 (nu Grieks restaurant) startte Andries Gaastra in 1904 een winkel in uurwerken en naaimachines. In 1910 schakelde hij over op de fabricage van fietsen en legde daarmee de basis voor één van de grootste Europese fietsenfabrieken: “Batavus”. Tot 1970 familiebedrijf en nu te vinden op het industrieterrein in Heerenveen-Zuid.

20 Tegenover apotheek Swarte (Dracht 66) gaat u rechtsaf de Minckelersstraat in. De historische inventaris van deze apotheek (in 1850: apotheek Ponne), is opgesteld in het Museum Willem van Haren. Ze geeft een betrouwbaar beeld van een apotheek anno 1900. U loopt op de kruising rechtdoor (nog steeds Minckelersstraat). Vervolgens keert u niet rechtstreeks terug naar het VVV-kantoor, maar na het passeren van het ABC-complex gaat u even rechts en maakt u een rondje om appartementengebouw “Minckelersstate”. Het hooggelegen voetpad voert u over de vroegere begraafplaats van Heerenveen (1850-1989). Enkele

herinneringstekens houden de herinnering hieraan levend. Eén grafmonument op de voormalige dodenakker en vijf ingemetselde grafstenen in de keermuur aan de zijde van de Van Kleffenslaan. **Einde**